

**КОНЦЕПЦІЇ ОБҐРУНТУВАННЯ В ІСТОРІЇ КЛАСИЧНОЇ ЛОГІКИ
ТА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА**

В останні десятиліття в Україні і на всьому пострадянському просторі інтенсивно розвивається філософія права, відроджена після тривалого панування догматичної версії марксистсько-ленінського історичного матеріалізму, що виключав саму можливість її самостійного існування і розвитку.

Відродження філософії права закономірно приводить до розширення проблематики логіко-методологічних досліджень. Однією з найбільш цікавих і важливих у теоретичному і практичному відношенні проблем є встановлення специфіки й оптимальних способів обґрунтування в праві.

Вимога обґрунтованості як умова справедливого судового і позасудового розгляду висувається в ст.6 Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод, у конституціях усіх сучасних демократичних держав, включаючи і Конституцію України (ст.ст. 29, 30, 32, 40, 118). Ця вимога висувається й у законодавстві України. Однак ні в міжнародних правових актах, ні в національному законодавстві України не розкривається зміст поняття обґрунтування і його логіко-гносеологічний результат – обґрунтованість. Законодавець не роз'ясняє, що мається на увазі під обґрунтуванням у цілому, залишаючи це питання теорії відповідних процесуально-правових дисциплін. Більш того, саме вимога обґрунтованості дотепер не поширюється законодавцем на усі види процесуальних дій. У той же час через недостатню обґрунтованість багато рішень судів скасовуються після апеляцій у суди вищих інстанцій. Необґрунтованістю рішень правоохоронних органів і судів порушуються права громадян, знижується ефективність правосуддя і його соціальний престиж, а в кінцевому рахунку послаблюється проголошений Конституцією України курс на формування правової держави з його принципом верховенства права. При ще більш широкому підході виявляється недостатня обґрунтованість ряду правових норм, прийнятих свого часу без прогнозу їхнього наступного впливу на економічні, політичні, соціальні, культурні процеси, які ці норми були покликані регулювати.

Подоланню цих небажаних явищ може в істотно сприяти створення єдиної, послідовної і цілісної філософсько-логічної теорії обґрунтування для всієї системи права.

Ідея створення такої теорії висувалася ще в дореволюційній вітчизняній літературі в роботах Н.А. Бердяєва, І.А. Ільїна, В.Д. Каткова, В.Д. Кистяківського, М.М. Ковалевського, П.І. Люблінського П.А. Новгородцева, П.А. Сорокіна, Є.Н. Трубецького, П.Д. Юркевича й ін.

Слід зазначити, що тривалий час у радянській літературі проблема обґрунтованості процесуальних актів розроблялася, головним чином, у межах теорії доказів, рішень і вироків суду (роботи М.І. Бажанова, М.М. Гродзинського, Ю.М. Грошевого, В.Я. Дорохова, А.С. Кобликова,

В.С. Ніколаєва, П.Ф. Пашкевича, І.Д. Перлова, А.Л. Ривліна, М.С. Строговича й ін.)

Побудова цілісної філософсько-логічної теорії обґрунтування для всієї системи права припускає вивчення історичного досвіду її розробки. З огляду на відносну «молодість» відродженої на пострадянському просторі логіки і філософії права, варто почати з історичного аналізу класичних концепцій обґрунтування в юриспруденції і їх трансформаціях. Наскільки відомо авторові, такі дослідження у вітчизняній літературі поки відсутні, хоча окремі історичні екскурси, що починаються як ілюстрації тих або інших положень (наприклад, питають про відносність і допустимість окремих видів доказів), нерідко зустрічаються в зв'язку з обговоренням еволюції слідчого і судового процесу. У даній статті розглядаються основні концепції обґрунтування в діапазоні від епохи античності до початку ХІХ ст.

Під обґрунтуванням далі буде розумітися універсальна для всієї сфери права логіко-методологічна процедура пошуку і встановлення переконливих (тобто необхідних і достатніх) підстав для винесення суджень про юридично-значущі події, їх правову оцінку і прийняття адекватних рішень. Процедуру обґрунтування в логіці звичайно пов'язують із принципом достатньої підстави, формулювання якої приписують видатному мислителю німецького Просвітництва Лейбніцу. Однак цим принципом керувався вже Аристотель у побудові своєї аналітики як загальної теорії доказу.

Історично першими формами обґрунтування в праві були посилання на волю верховного Бога (царю Хаммурапі нібито вручив закони бог Шамаш, а Мойсеєві – бог Ягве). Ця тенденція релігійного обґрунтування всієї системи права або принаймні основного закону держави постійно прослідковується протягом всієї історії права, аж до наших днів (порівн., напр., преамбули Конституцій ФРН, України, Конституційного Закону Канади й ін.)

Реальні труднощі віднайдення необхідних і достатніх підстав для прийняття необхідних судових рішень приводять до того, що в історії правосуддя із самого початку його виникнення постійно зустрічаються різноманітні катування як примусові форми добування підстав для подальших процесуальних дій. З різкою критикою цієї практики вперше в історії виступив Аристотель – «катування не містить у собі нічого надійного» (Риторика, 1377 а 8), тобто не може мати ніякої обґрунтувальної сили. На протигагу традиційній практиці катувань він висуває засновану на логіці й етиці цивілізовану і гуманістичну теоретичну модель судового обґрунтування.

До Аристотеля в основі процедури обґрунтування, крім релігійних, лежали посилання на авторитет народного звичаю або окремої видатної особистості, що створила нормативний зразок (парадигму) для прийняття того або іншого правового рішення. Обґрунтування в такому випадку найчастіше приймало прецедентно-казуїстичний характер. Аристотель першим розробив універсальну систему строго упорядкованих підстав (які він називав «початками» або «причинами»), а також три різних способи логічного обґрунтування – аналітику, діалектику (топіку) і риторику. Відповідно до задуму Аристотеля [1], аналітика як концепція необхідно-істинних ви-

сновків застосовна головним чином у точних науках – математиці і логіці. Тим часом, у подальшій історичній традиції саме аналітика стала найчастіше згадуватися і вивчатися юристами як теоретичне джерело так званого «юридичного силлогізму». Його схема загальновідома:

Правова норма (юридичний закон)

Конкретний випадок

Поширення норми на цей конкретний випадок.

Аж до останнього часу логічна підготовка юристів в Україні орієнтувалася саме на цей вид силлогістики. Тим часом, концепція обґрунтування Аристотеля не обмежувалася аналітикою. У «Топіці» [2] він пропонував логіку правдоподібних (діалектичних) силлогізмів, тобто міркувань, більш придатних для розв'язання практичних проблем.

Більш розробленою і, головне, доведеною до ступеня конкретних практичних рекомендацій юристам була «Топіка» Цицерона [3, с.56–84]. Будучи сам талановитим філософом права й досвідченим адвокатом, Цицерон творчо переробив рекомендації Аристотеля і запропонував безліч аргументаційних стратегій і тактик, пристосованих до реальних умов судового розгляду. Наскільки нам відомо, цей аспект теоретичної спадщини Цицерона нашими юристами поки взагалі не використовується, тим більше що його трактат «Топіка» був опублікований у російському перекладі тільки в 1994 році в серії «Пам'ятники естетичної думки» і поки не привернув увагу видавців.

Протягом Середніх віків завдяки схоластичним авторам і особливо Фомі Аквінському зміцнився авторитет Аристотеля і його творів з логіки (у тому числі і стосовно питань права), а юридико-логічна спадщина Цицерона виявилася в тіні.

В епоху Нового часу Ф. Бекон, сам великий правознавець, виступає з концепцією освідного обґрунтування юридичних норм і поєднання дедуктивної техніки обґрунтування з дослідженням прецедентів і виведенням з них нових юридичних правил [4, с.347–486]. У сфері філософії права Бекон, а потім Гроцій [5], Гоббс [6], Монтеск'є [7], Локк [8] і Лейбніц [9], орієнтуючись на природно-праву парадигму, виводять раціональність права з «природного світла розуму», джерелом якого є Бог.

Якщо творчість багатьох з названих мислителів досить детально вивчено, то концепція обґрунтування Лейбніца не тільки у вітчизняній, але й у світовій літературі практично невідома.

Як показав сучасний іспанський дослідник М.Даскал [10], спираючись на не перекладені у нас тексти Лейбніца [9], цей німецький філософ і юрист у своїх спробах побудови юридичної логіки орієнтувався на дві різні програми (або стратегії) обґрунтування – «максимальну» і «мінімальну». «Максимальна» програма припускала загальну логічну формалізацію й алгебраїзацію людського знання. Але вже сам Лейбніц у зрілі роки життя прийшов до висновку про нездійсненність цієї програми стосовно ряду гуманітарних сфер діяльності, у тому числі і правозастосування. Тому він запропонував «мінімальну» програму, відповідно до якої слід було як би «зважу-

вати» розглядувані судом аргументи і виносити рішення на підставі отриманого кількісного балансу. (Відзначимо, що з подібною пропозицією вже в наші дні виступив проф. О.В. Тягло [11]). Труднощі, що виникають при цьому – установлення метрики для шкалування «ваги» окремих аргументів, – не була помічена ні самими Лейбніцем, ні Вольтером, що незалежно від Лейбніца, також пропонував «зважувати» аргументи у судовому розгляді.

Наскільки продуктивним може виявитися кількісний (ймовірнісний) підхід до обґрунтування навіть у відносно звужених рамках судового доказування – поки залишається відкритим питанням.

Підводячи підсумки, відзначимо наступне.

1. В історії розвитку права розробка логіко- і філософсько- правових концепцій обґрунтування протистоїть нецивілізованим і негуманним способам встановлення істини (так званому «інквізиційному процесові»).

2. У міру наближення до наших днів сфера правового обґрунтування постійно розширюється, виходячи за межі чисто судового обґрунтування.

3. У сучасній правосвідомості зберігаються деякі реліктові форми і способи обґрунтування (клятви, посилання на Бога і т.п.).

4. Серед концепцій обґрунтування чітко розрізняються «максималістські» – орієнтовані на лінійну аподиктичну логіку типу аристотелівської аналітики і «мінімалістські» – орієнтовані на діалектичну (у розумінні Аристотеля, а не Гегеля) логіку конфліктуючих ліній аргументації.

5. Залишається відкритим питання про можливість встановлення точної кількісної ваги аргументів у судовому розгляді, хоча її наявність істотно спростила б задачу судочинства і зробила б весь судовий процес більш «прозорим» і демократичним.

Список літератури: 1. Аристотель. Аналітики Первая и Вторая // Аристотель. Соч. в 4-х тт. Т.2. М., 1978. 2. Аристотель. Риторика // Античная риторика / Отв. Ред. А.А. Тахо-Годи. М., 1987. 3. Цицерон. Топика // Цицерон. Эстетические трактаты. Речи. Письма. М., 1994. 4. Бэкон Ф. Опыт или наставления нравственные и политические // Ф. Бэкон. Соч. в 2-х тт. Т. 2. М., 1972. 5. Гроций Г. О праве войны и мира. М., 1994. 6. Гоббс Т. Основ философии часть третья О граждане // Т. Гоббс. Сочинения в 2 т. М., 1989. Т. 1. 7. Монтескье Ш. Л. Избр. произв. М., 1955. 8. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении // Дж. Локк. Соч. в 3-х тт. Т.1. М., 1985. 9. G.W. Leibniz: Texts and Translations // Donald Rutherford, University of California, San Diego / drutherford@ucsd.edu Last update: March 19, 2002. 10. Dascal M. La Ballancia de la Razyn // La Racionalidad: Su Poder y sus Limites, ed. O. Nudler – Buenos Aires / Barcelona / Mexico: Paidis, 1996. 11. Бандурка О.М., Тягло О.В. Курс логіки. Підручник. Х., 1999.

Надійшла до редколегії 25.04.05

Н.М. Ярмиш

ПРОБЛЕМА ЗМІШАНОЇ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ В НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Питання щодо бездіяльності як однієї з форм діяння, що розглядається як ознака об'єктивної сторони складу злочину, є для кримінального права гостро дискусійними. Найбільш складна, а тому у певному значенні конф-